

ПРЕДГОВОР

*"Колкото малко българи и да стануват в някой край,
България трябва да общува с тях духовно, та те да
я познават и тачат като своя майка".*

Академик Александър Теодоров-Балан,

"Периодическо списание",

Год. XVI, т. 65, С., 1905, с. 53.

Предложеният на вниманието на любезните читатели том трети от поредицата "Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали" съдържа 33 публикации. Преобладаващата част от тях са написани въз основа на богат новоиздирен документален материал в български и чуждестранни архиви, в друга част от тях се предлага нова интерпретация на слабо познати археологически материали и писмени източници, а няколко публикации имат реферативно-информационен или справочен характер. Но и в този случай те са плод на продължителни проучвания. За разлика от първия и втория том на поредицата в настоящия трети том е застъпен много по-широко интердисциплинарният подход при осветляването на многовековното историческо битие на българите в земите на Северното Черноморие — археология, гражданска история, история на езика, литературата и периодичния печат, етнография, фолклористика, социология. Като цяло сборникът представлява нова стъпка в научното осветляване на много въпроси от изследваната проблематика.

Ст. Йорданов — "Епизод от етнокултурната история на прабългарите в Северното Причерноморие (хунският владетел Грод и християнизацията на кутригурите)". Анализирани са сведения на Йоан Малала и Теофан за християнизацията на "хунския" владетел (вероятно владетел на кутригурите) на име Грод и за последвалата междуособица, довела на власт неговия брат Мугел. Междуособицата имала характер на династична борба, в хода на която била реактуализирана една архаична система на наследяване на властта — т. нар. фратриархат, т. е. наследяване от брат към брат. Тази остаряла, несъответстваща на новите исторически условия система в този и в други случаи била реактуализирана частично, по конюнктурни причини, като елемент от

важни трансформационни процеси при изграждането на средновековната българска държава и култура.

Р. Рашев — "За византийското културно влияние върху българите в Крим през VIII—IX в.". Авторът обобщава изводи от археологически проучвания в Крим и в Североизточна България. През посочения период номадските етнически общности, вкл. прабългарите, формират специфична материална култура, слабо и опосредствено повлияна от византийската култура най-вече в областта на жилищно-строителната техника, крепостното строителство, грнчарското производство и земеделската техника. Прелом в разширяването на византийското влияние настъпва след приемане на християнството.

Г. Атанасов — "Кримски реалии на еднокорабни едноабсидни църкви без притвор в Добруджа и Източна България през X—XI в.". Отхвърля се становището, че посочените черкви са "параклиси" в бедни поселения. Анализът на съществуващата източникова база показва, че техният строителен план е израз на устойчива традиция, поддържана през ранното средновековие най-вече в Добруджа и в съседни южни райони. Авторът поддържа тезата, че това са "реалии", пренесени в Добруджа и Североизточна България от Крим при прииждане на християнизирано прабългарско население оттам в началото на X в. От своя страна те са усвоили църковностроителна концепция, пренесена в Крим от подложени на гонения иконопочитатели в Кападокия, Киликия и Колхида към средата на VIII в. Приема се, че преселването на таврийските прабългари в България е станало под натиска на печенежките нашествия към края на IX в. — началото на X век.

Каз. Попконстантинов — "Епиграфски бележки за Иван, Цар-Симеоновия син". Обект на анализ е откритият в старобългарския скален манастир при с. Мурфатлар в Северна Добруджа надпис "Иван цар", врязан над конник, отличаващ се с пищната си украса от другите подобни рисунки — графити. Авторът приема, че се касае за Иван, сина на българския цар Симеон (893—927 г.), след чиято смърт през 827—828 г. престолонаследникът Иван вдига бунт срещу брат си Петър, който заема царския престол.

Р. Костова — "За библейския смисъл на един ранносредновековен символ". Предложена е нова интерпретация на един загадъчен ранносредновековен символ — рисунки-графити на "ботуши", врязани върху паметници от IX—X век в ранносредновековните български манастири (съпоставят се такива графити-рисунки главно от княжеския манастир при с. Равда, Провадийско, и при с. Мурфатлар в Северна Добруджа). Тезата на авторката е, че дилемата — дали това е езически или християнски символ — трябва да отпадне, тъй като

става дума за елемент от християнската иконография на вехтозаветния сюжет "Мойсей пред горящата клада" (Изход", 3.5): "ботушите" са символ, разкриващ Исус Христос като път към Бога.

В. Тъпкова-Заимова — "Връзки между двете страни на р. Дунав през XIV в. (според един итинерарий от гр. Брюж)". Въз основа на нов прочит на използвания източник — фландърски пътепис от 80-те години на XIV в. — се идентифицират важните селища по пътя за Ерусалим в частта Сибиу (Хермшад) — Търговище — Русе /вървят по първо упоменаване за съществуването на града/ — Търново — Константинопол. Изяснени са представите на пътешественика за територии (градове), влизащи в пределите на "България", "Гърция" (Византия) и "Турция".

Пл. Павлов — "Родът на Стоян Прочелник — стар български болярски род в Молдова?". Анализирани са сведения, съдържащи се в молдовски грамоти от XV в. относно "прочелник" Стоян, един от "сеньорите на Молдова" при първите ѝ владетели. Направена е връзка с българското етническо присъствие в Молдова през XIII—XV в. и политическата власт на България в региона при Теодор Светослав (1300—1321 г.). Лансира се хипотезата, че "прочелникът" (управител на гранична крепост) Стоян вероятно е потомък на местен български болярски род.

Ив. Тютюнджиев — "Казашки военни акции по българското Черноморие през първата половина на XVII в." Разкрита е политическа ситуация в земите на Северното Черноморие през XVI—XVII в. с оглед политиката на Русия, Турция, Полша, Кримското ханство. Изяснени са акции на украинското казачество по западните черноморски градове въз основа на руски, турски, гръцки и др. извори. Обръща се внимание върху съдбата на манастира "Св. Йоан Предтеча" на острова срещу гр. Созопол при казашките морски нападения през 1623 и 1629 г., отразени в документи на Константинополската патриаршия и на Княжество Молдова. Направена е негативна оценка на казашките нападения с оглед на влиянието им върху българското население по Черноморието.

Ст. Антонов — "Татарите в българската научна литература". Систематизирани са становища на П. Мутафчиев, П. Ников, В. Маринов, Ст. Романски, П. Миятев, Е. Боев и др. български учени относно мястото и ролята на татарите в историята на българския народ. Изразено е критично отношение към някои от лансираните схващания. Авторът поддържа тезата, че в Крим, в Буджака и в Добруджа от прабългари, печенежи, кумани и др. татарите са наследили формиран с векове културно-исторически модел, който поддържат до рухването му за два века пред модернизацията.

Ив. Грек — "Органи на управление на "заддунавските преселници" през първата половина на XIX в.". Направен е задълбочен анализ на съществуващите изследвания, разнообразни публикувани източници и е привлечен нов архивен документален материал. На тази база са изяснени цялостно основните етапи на формирането на различните органи на управление на "заддунавските преселници" в Бесарабия през посочения период, начинът на функционирането им, целите и задачите на руския царизъм, както и отношението и участието на преселниците към практикувания режим. Създаването на местните органи на властта и на централно подчинена институция за управление на колонистките селища и райони при сравнително облекчен статус на преселниците се обяснява с желанието на императорския двор да се превърне Бесарабия в привлекателна за идването тук на нови заддунавски преселници, главно българи. Впоследствие елементите на относително автономно административно-териториално управление са опразнени от реално съдържание, което в съчетание с въвеждане на крепостнически форми на експлоатация предизвиква съпротивително движение. Въведените преобразувания обаче имат палиативен характер.

Ел. Дроснева — "Българската възрожденска книга в Бесарабия. Ч. I. Общ поглед на спомоществователското дело". Направено е проучване на спомоществователското дело по сведения от 35 заглавия и книги, разпространявани в Бесарабия през втората половина на XIX в. Фактологично са установени имената на спомоществователите, броят на екземплярите и селищата, в които са разпространени съответните книги. Подчертава се ролята на интелигенцията — учители, свещеници, лекари, писари, ученици и др. — за книгоиздаването и разпространението на българската възрожденска книга.

М. Чолакова — "Женското благотворително общество в Болград (1876—1878)". Обществото е основано на 2 август 1876 г. в Болград и съпоставено с другите общества има най-много — 53 редовни членки. Формират се филиали в гр. Измаил и в селата Табак, Вълча, Шикирли Китай и Вайсал. Събрани са значителни количества дрехи и пари, закупени са медикаменти и други материали и са изпратени за бедстващото население след Априлското въстание и за нужди във връзка със Сръбско-турската и Руско-турската война. Въз основа на богат източников материал се констатира още, че в това патриотично и високохуманно благотворително дело са привлечени представители от различните слоеве на българското, гагаузкото и друго население в Бесарабия.

Ив. И. Стоянов — "За ролята и мястото на южноруските българи при появата на русофобството". Систематизирани са значителна част от сведенията за появата на негативни настроения към политиката на царска Русия по "българския въпрос" сред значителен кръг представители на различни български

политически течения. Причините за това явление са твърде сложни, но авторът обръща внимание специално на противоречията между многобройните български преселници в тогавашните южни територии на Русия и имперската политика на руското правителство.

Ек. Челак — "Трудът на К. И. Мисловски "Исторически очерк за гимназията "Император Александър III" в Болград" като исторически източник". Анализирана е изворовата база на труда. Констатира се, че за периода, когато училището е под румънска власт, използваните документи са сравнително малко, а впоследствие, когато то е превърнато в руска класическа гимназия — са в голямо количество, което позволява и статистическо описание на учебната дейност. Посочвайки, че част от използваната в труда документация вече не съществува, което повишава неговото значение, авторката констатира нескриваната от К. Мисловски преднамереност да възхвалява необосновано русификацията на гимназията.

Н. Яникова — "Руски учени от началото на XX в. за българските преселници в Украйна и Молдова". Изтъква се, че на основата на предшестващото развитие в началото на XX век съществуват благоприятни предпоставки за по-нататъшно развитие на руската българистика. Направен е преглед на проучванията на Н. Державин в областта на етнографията на българските преселници.

К. Калчев — "Бесарабските българи-офицери и политическата криза (1886—1887 г.)". Водовъртежът на бурните събития и борби между т. нар. русофили и русофоби увлича и бесарабските българи на офицерска служба в българската армия, която играе важна роля в развитието на политическата криза. Направен е опит да се вникне в личните идейни мотиви за присъединяване към едната или към другата от враждуващите групировки на Д. Николаев, Г. Агура, Г. Панчерски, Ст. Краев, П. Груев, Авр. Гуджев, Ол. Панов, Г. Янков, Г. Дерманчев, Д. Мететелов, Ст. Киров и др. Констатира се, че личният избор е правен под влияние на много фактори и субективни преценки относно начините за изпълнение на отечествения дълг.

Ст. Анчев — "Бесарабският въпрос в българо-румънските отношения 1918—1922 г." Използван е богат документален материал, чийто анализ показва взаимовръзката на бесарабския с добруджанския въпрос, винаги актуализирано от румънските правителства в хода на българо-румънските дипломатически отношения през посочения период поради страха от "съветско нахлуване" в Бесарабия. Българските правителства не проявяват необходимото застъпничество за правата и свободите на българското бесарабско (пък и добруджанско) население. Разкрита е ролята на британския дипломатически представител в Букурещ Херберт Деринг.

К. Пенчиков — "Международният отзвук на Татарбунарското въстание през 1924 г." На базата на съществуващите изследвания и новооткрит документален материал е изяснено мястото на Татарбунарското въстание в дипломатическата история на бесарабския въпрос. Приведени са факти за становища на правителствени и обществени среди в Англия, Франция, Германия, Италия, Чехословакия, Югославия, СССР, България и други държави. Обръща се внимание на участието на българското бесарабско население във въстанието. Констатира се, че жестокото потушаване на въстанието дистанцира Букурещ от някои европейски правителства и комплицира взаимоотношенията между страните, участващи в Малката Антанта.

Бл. Нягулов — "Прояви на организирано малцинствено движение сред българите в Бесарабия (1929—1930 г.)". С документален и друг източников материал е обрисувана международната и вътрешнорумънска обстановка, в която се ситuirат опитите да се създаде организирано българско национално-малцинствено движение в Бесарабия. Проведен е конгрес на българите от Акермански окръг с около 300 души представители в с. Ивановка Българска, издадени са три броя на в. "Нашият глас" и е съставена малцинствена листа за участие в изборите за окръжен съвет. Повлияни от политическата конюнктура, тези прояви са израз и на стремежи за национално самосъхранение на българското бесарабско население.

П. Тодоров — "Българите в Бесарабия. 1941—1944 г." На основата на неизползвана досега българска дипломатическа документация е изяснено положението на българското (и гагаузки) население в Бесарабия при фашисткия режим на Йон Антонеску. Посочва се, че има приемственост на цели и методи за постигането им на "Диктатурата на Антонеску" с политиката на румънските управляващи среди през предшестващите десетилетия специално по отношение на националните малцинства в Румъния. В систематизиран вид са преведени факти, показващи политиката за "национализация" (създаване на етнически хомогенна държава), "румънизация" (етническа асимилация), "колонизация" (изселване на чуждонационално население и колонизиране на опразнените области с "етнически" румънци) и "инвентаризация" (въпросът за бивши държавни и обществени имоти в Бесарабия и Буковина и за имотите общо в Румъния на етническите малцинства), както и последиците за българското и гагаузкото население от прилагането на тази политика.

Г. Панайотов — "Опит за ситuirане на етномалцинствените общности и групи в съвременна Молдова". Изхожда се от становището, че в геополитическо и етнодемографско отношение двуречието на Днестър — Прут съставлява интегрална общност, която в наше време, като последица от Втората световна

война, е разделена: Северна Буковина и част от Южна Бесарабия към Република Украйна, а останалата част с Приднестровието — към Република Молдова. Направен е преглед на етнодемографския облик на Молдова и на основните политически организации и движения след 1988 г. Посочва се, че политическите борби за демократизиране на обществото неизбежно се преплитат с националните стремежи и въжделения на различните етномалцинствени общности и групи. В крайна сметка се формират две алтернативи — обединение с Румъния или самостоятелно съществуване на молдовска държава, които според автора имат еднаква тежест и перспектива.

Ал. Дерменджиев — "Суровинна осигуреност и енергийна реализация на добруджанските окръзи в Румъния. Историко-географски аспекти". Проследено е развитието на енергетиката и нейните подотрасли в Северна Добруджа от края на XIX век до Втората световна война. Изразено е отношение към политиката на румънските правителства по стопанските проблеми на областта.

Р. Русинов — "Изданията на Болградската печатница (1861—1876) и историята на новобългарския книжовен език". Книжната продукция на Болградската печатница се разпространява по всички български земи. Езикът на отпечатаните книги отразява източнобългарски говорни особености, върху които се формира нормативната система на Търновската книжовноезикова и правописна школа. Те подпомагат извършващите се обективно в новобългарския книжовен език унификационни процеси.

Р. Русинов — "Езикът на Теодосий Икономов". Учителят по български език и литература в Болградската гимназия е автор на комедия (1863 г.), насочена срещу нравствената поквара на гръцкото духовенство. Комедията е анализирана от гледище на формиране на стилистичните изисквания към езика на драмата, в частност на комедията, и от гледище на книжовноезиковите норми, към които се придържа авторът. Констатира се, че Т. Икономов подпомага Търновската книжовноезикова школа, която има за говорна база територия, включваща и говора на Свищов, родния град на Икономов.

Ел. Стоянова — "За опитите на нормирането на българския език в Украйна". Изяснен е опитът за нормиране на българския книжовен език, употребяван в българските училища през 30-те години на XX век в Украйна. Констатира се, че проблемът се политизира и опитът завършва неуспешно с трагични последиствия за инициаторите.

Ив. А. Стоянов — "Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект". На основата на нов езиков материал и наблюдения е анализирана

степената на проникване на чуждоезикови елементи в матерния език на различните поколения и съсловия българи, живеещи в Украйна и Молдова (след разпадането на СССР). Допринася се за социологичната характеристика на функционирането на българския език извън България.

Л. Стоичкова — "Към въпроса за различията между диалектна и книжовна лексика". Анализирани са названия от бита в диалектите на бесарабските българи, които семантично се съпоставят с български книжовни и диалектни думи, за да се установят еднаквите по значение лексеми, както и различията, резултат от самостоятелен семантичен развой на съответните лексеми в бесарабските български диалекти. Отчетени са билингвистичните, обществените и социалните условия, при които се осъществява изследваният процес.

Св. Курдова — "Бесарабските българи в Болградско — исторически и лингвистични бележки". На основата на сведения за преселванията на българите в Болградско, лично събран, както и публикуван езиковедски материал са описани обобщено типове диалектни говори на българите от 17 селища в Южна Бесарабия. Констатира се, че са запазени около двадесет диалекта, които спадат към четири основни типа диалекти: два мизийски, тракийски и балкански.

Г. Дроснева — "Из творчеството на един бесарабски българин — Г. П. Стаматов". Направена е характеристика на творчеството на родения в Тираспол български писател Стаматов. В есеистичен план са изяснени художествените похвати на твореца при създаване на неговите литературни герои — най-често "типът на отчуждения самотник".

Н. Колев — "Сватбени обичаи и обреди у българите в Бесарабия и Южна Русия". Направено е систематизирано описание на сватбените обичаи и обреди на българите, живеещи в посочените области при отчитане на влиянията на съжителстващите народности и при сравняването им със съществуващата практика в България. Констатира се отпадането на отделни елементи на сватбените обичаи и обреди, изоставяне на първоначалните им магически функции и замяната им с функции от естетичен и развлекателен характер.

К. Динчев — "Българската фолклорна култура от Таврия (и от Бесарабия) в исторически контекст". По литературни източници и лично събран източников материал е изяснена фолклорната "история" на преселението на таврийските българи, както и важни моменти от живота им след настаняването им по новите места. В параграфа "С поглед към обредната песенна култура" е отделено

внимание най-вече на коледарските песни и благословки, на обичаите и песните, изпълнявани на Лазаровден, Гергьовден, Еньовден и на други празници.

Л. Баурчулу — "Поглед върху историята на събранието и публикуването на гагаузкия песенен фолклор". Изяснява се зараждането на интереса към песенния фолклор на гагаузите, неговото събиране и публикуване. Изтъква се билингвистичният (на гагаузки и на български език) характер на този фолклор, което се тълкува като важно свидетелство за "многовековните етнически и културни връзки между гагаузите и българите".

Ел. Стоянова — "Български периодичен печат в Молдова, Украйна и Русия (1859—1993 г.). Направено е библиографско описание на 53 заглавия на вестници и списания. От показалеца за местоиздаването им се установява, че са издавани в: Болград — 18 заглавия, Одеса — 7, Харков — 6, Москва, Николаев, Измаил и Акерман (Белгород — Днестровск) — по два, в селища в Запорожка област — 6 и т. н.

Публикуваните в сборника изследвания и материали бяха представени от авторите им на Третата научна конференция, посветена на изследваната проблематика. Конференцията беше проведена на 10 и 11 декември 1993 г. в гр. Велико Търново. На нея с доклади участваха още: протоерей Стефан Стефанов ("По църковните проблеми на етническите българи в Бесарабия") и н. с. I ст. Румен Методиев, Институт по социология при БАН ("Етническите българи в Украйна — митове и реалност").